

MOLLA HÜSREVİN HADİS VE HZ. PEYGAMBERİN İCTİHADI HAKKINDAKİ BAZI GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Ali TOKSARI*

I— HADİS VE SÜNNET

Arapça bir lafız olan hadis, et-tahdis masdarından isim olup sözlükte, eskinin (kadîmin) karşıtı olan yeni (cedîd) manasına geldiği gibi, haber, hikaye ve rivayet anlamlarına da kullanılmıştır (1). Hadis kelimesine yenilik anlamını verenler, bu kelimenin zıddı olan «kadîm» lafzı ile Kur'an-ı Kerîmi, hadis tabiri ile de Hz. Muhammed'e (S.A.V.) nisbet edilen söz, fiil ve takrirleri kastetmişlerdir (2). Ancak hadis, istilâhî anlamını kazanırken bu «yeni cedîd» anlamına değil de haber, hikaye ve rivayet anlamlarına istinat ettirilmiştir. Bu bakımdan Hadis Usûlü istilâhında, Hz. Peygamber'den haber verilen söz, fiil ve takrirlerin (tasviblerin) hepsine birden «hadis» denilmiştir (3). Bazı hadisciler ise, hadisin luğat manasını nazarı dikkate alarak sadece sünnetin sözle tespit edilmiş kısmına hadis demişlerdir (4). Fıkıhçılar da hadisi, Hadis Usûlü alimleri gibi, Hz. Peygamber'in söz,

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Celâlüddin (771/1311), Lisânül'arab (I-XX), Mısır, 1307, II/436, es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), Tedrîbü'r-râvî fî şerhi takrîbî'nevevî (I-II), Tahkik: Abdulvahhâb Abdullatif, Medine, 1392/1972, I/42;
2. Suyûtî, I/42.
3. es-Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman (902/1496), Fethu'l-muğis şerhu elfiyeti'l-hadis li'l-İrakî (I-III), Beyrut, 1403/1983, I/14; el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin, Kavâidü't-tahdis min fünûni mustalah'l-hadis, Beyrut, 1399/1979. (Ofset), 61; Koçiyğit, Talât, Hadis İstilahları, Ankara, 1980, 121.
4. Bu konuda bilgi için Bkz., Okıç, M. Tayyib, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, İstanbul, 1959, 2; Koçiyğit, Hadis İstilahları, 121.

fiil ve takrirleri şeklinde anlamışlardır (5). Netice olarak, hadis lafzının ıstılâhî manasında, bazı farklı görüşleri hariç tutarsak, hemen hemen bütün İslam âlimlerinin ittifak ettiklerini söyleyebiliriz.

Sünnet ise, Arap dilinde iyi veya kötü yol manasına geldiği gibi, yüz yüzün görünen yeri, suret ve çehre anlamlarına kullanılmıştır (6). Hadis tabirinin ıstılâhî manasında hemen hemen bütün İslam âlimleri ittifak ettikleri halde, sünnet kelimesinin ıstılâhî anlamını Hadis Usûlü âlimleri, fıkıhçılar ve fıkıh usulcülere farklı ele almışlardır. Hadiscilere göre sünnet, Hz. Muhammed'den nakledilen her türlü söz, fiil ve takrirler ile yaratılışla ilgili sıfat ve şuretlerdir (7). Fıkıh ilminde sünnet tabiri, farz, vacib, mendub, mübah, haram, mekruh gibi mükellefin fiiliyle alakalı şer'î ahkamdan birisi olarak kabul edilmektedir (8). Fıkıh usulcüler ise sünnete, Hz. Muhammed'den sadır olan her türlü söz, fiil ve takrirlerdir, demişlerdir (9).

Yukarıda arzedilen manaların yanında sünnet tabiri, bid'atın karşıtı olarak da kullanılmıştır. Bu bakımdan Hz. Muhammed (S.A.V.) ile sahabîlerin akâid sahasında takip ettikleri yolu izleyenlere «ehl-i sünnet» (10), akâid konularında kendi beşerî düşünce ve meyilerine uyanlara da «ehl-i bid'at» denilmiştir (11). Sünnet kelimesini bu manada fıkıhçılar (12), özellikle de kelâmcılar kullanmışlardır (13).

5. Ahmed Naim, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, (I-XII), Ankara, 1984. (Sekizinci baskı), I/6; Hallâf Abdulvahhâb, İslâm Hukuk Felsefesi (Terceme:Hüseyin Atay), 181; Ebû Zehrâ Muhammed, İslâm Hukuk Metodolojisi (Terceme:Abdülkadir Şener), Ankara 1973, 111.
6. İbn Manzur, VII/84; Âsım Efendi, Kâmus Tercemesi (I-IV), İstanbul, 1304; IV/658.
7. es-Sibâi, Mustafa, es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî, Beyrut, 1392/1972, 47; Koçyiğit, Hadis İstilahları, 401.
8. Muhammed Accâc el-Hatib, es-Sünnetü kable't-tedvîn, Kâhire, 1383/1963, 15-16; Koçyiğit, Hadis İstilahları, 401.
9. el-Âmidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Ali b. Muhammed (631/1233), el-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm (I-IV), Mısır, 1388/1967, I/241, Sibâi, 47.
10. Teftazânî, Sâdeddîn Mes'ud b. Ömer (793/1389), Şerhu'l-akâid, İstanbul, 1315, 16-17.
11. Koçyiğit, Talât, Hadisçiler ile Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar, Ankara, 1969, 254.
12. eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1250/1834), İrşâdü'l-fuhul ilâ tahkiki'l-hakki min'ilmî'usûl, Mısır, 1356/1937, 31; Sibâi, 48.
13. Koçyiğit, Hadis İstilahları, 401.

Sünnet kelimesinin Arap dilinde iyi veya kötü yol (tarîk) manasına geldiğini daha önce belirtmiştik. Ancak her ne kadar sünnet luğatta «yol» başta olmak üzere bir takım manalara gelmekte ise de bu istilâh, İslâmî ilimler literatüründe daha ziyade Hz. Muhammed'in söz, davranış ve sîretine hasredilmiştir. Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirleri vahyin kontrolünde olduğu için, bu kelimenin luğat manasında mevcut «kötü ve mezzum yol» anlamı istilâhta kaldırılmıştır (14). Ayrıca sünnet, Rasulullahtan sonra gelen halifelerin tatbikatı ve dînî sahada koydukları hükümler karşılığında kullanıldığı gibi, diğer peygamberlerin aynı alandaki uygulamaları için de bu tabir kullanılır (15).

Özelliklerini kısaca açıkladığımız sünnet, İslam hukukunun Kitap'tan sonraki ikinci kaynağını teşkil eder. Sünnetin Kitapta olan hükümleri desteklemesi, mücmelleri tefsir, mutlakları takyîd, umûmi olan sözleri tahsis etme gibi hususuyetleri yanında Kur'an'ın söz konusu etmediği bir takım hükümleri koyma özelliğine de sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Molla Hüsrev'e Göre HADİS ve SÜNNET Kavramları

Tetkik edebildiğimiz kadarıyla Molla Hüsrev'in (885/1480) Hadis Usûlü ile alakalı müstakil bir eseri olmadığı gibi hadis kitabı da yoktur. Osmanlı İmparatorluğunun yükselme dönemine rastlayan Fatih devrinde kazaskerlik ve ilmiye sınıfının en üst makamı sayılan şeyhulislamlık görevlerinde bulunduğu için O'nun İslam hukukunun ikinci kaynağı olan Sünnet hakkında biğâne kalmış olması elbetteki düşünülemez. O, sünnet ve hadis hakkındaki görüşlerini «Mirkâtu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl» adlı fıkıh usûlü kitabında açıklamıştır. Bu eser, fukahâ metodu üzere yazılmıştır.

Daha önceki dönemlerde çok sayıda fıkıh usûlü kitabı yazıldığından (16) eserinin muhtevası hakkında Molla Hüsrev'in hiç güçlük çekmediği görülür. Müellifimiz, bahis mevzu edilen eserini hazırlarken -tesbitimize göre- en çok Ali b. Muhammed el-Pezdevî'nin (482/1090) «Usûlü Pezdevî» diye bilinen usul kitabı ile

14. Kocyiğit, Hadis Istilâhları, 400.

15. Sünnet kelimesi hakkında daha geniş malumat için Bkz., Hatiboğlu M. Said, Sünnet kelimesi etrafında bir söyleşi, Aylık Dergi, sayı:73-78, s. 27-28.

16. Bu kitapların bazıları için Bkz., Atay, Hüseyin, İslâm Hukuk Felsefesi Mukaddimesi (Hallâf'ın Usûlü'nün mukaddimesi), Ankara, 1973, s. 76.

bunun şerhi «Keşfu'l-Esrâr»dan yararlanmıştır (17) Meselâ eserinde sünneti işlerken, konu başlıkları da dahil muhtevasını tamamen Pezdevî'den almıştır (18). Molla Hüsrev, mezkur bu eseri ile fıkıh usûlü ilmine muhteva açısından bir yenilik getirmiştir denilemez. Aslında İmam Şâfi'den (204/819) itibaren devamlı gelişen bu ilim dalının gençlik ve olgunluk dönemini Fatih devrinde önce tamamladığı göz önüne alınacak olursa, Molla Hüsrev gibi İslam hukukunda söz sahibi bir âlime bu konuda fazla bir iş kaldığı da söylenemez. Bununla birlikte ele aldığı konulara hukuk mantığı ile yaklaştığı, ifadesinin sadeliği ve metodunun öncekilerden daha iyi olduğu söylenebilir. Eserin bu özelliklerine Molla Hüsrev'in devlet erkani nezdindeki şahsî ağırlığı da eklenince mezkur kitap daha çok değer kazanmış ve Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur (19). Asıl metni kırk sayfa civarında olup şerhli ve notlu olarak defalarca basılmıştır (20). Esere ilk şerhi «Mirâtu'l-Usûl» adı altında bizzat kendisi yapmıştır. Molla Hüsrev bu şerhi, Mirkât ile birlikte devrin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e takdim etmiştir. Fatih'e takdim edilen bu nüsha Yeni Cami kitapları arasındadır (21). Mezkur şerhe, daha sonraki dönemlerde çok sayıda haşiyeye de yazılmıştır (22).

Molla Hüsrev sünneti, diğer usulcüler gibi, Hz. Muhammedden nakledilen söz, fiil ve takrirler (tasvibler) şeklinde tarif etmiş, fakat buna karşılık hadisi onlardan farklı anlamıştır. Molla Hüsrev'e göre hadis, sadece Hz. Peygamberin sözleri karşılığında kullanılabilir (23). Görüldüğü üzere müellifimiz Hz. Peygamberin fiil ve takrirlerini sünnet kavramı içinde mütalaa ettiği halde bu iki tabiri hadisin tarifinden çıkarmıştır.

Molla Hüsrev hadise kavli sünnet demekle, bu ıstılahı kendisi fıkıh usulü âlimi olduğu halde hadis usulcüsü gibi ele alıp de-

17. Bu eser Abdülaziz el-Buhârî (730/1329)'ye ait olup matbudur.

18. Bu iki eseri karşılaştırmak için Bkz. Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz (885/1480), Mir'âtu'l-usûl şerhu mirgâti'l-vüsûl, İstanbul, ts., 208 vd., Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî (730/1329), Keşfü'l-esrâr 'alâ usûli'l-imâm fahru'l-islâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî (482/1089), İstanbul, 1307, II/677-III/932.

19. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1965, 22.

20. Atay, 140.

21. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi (I-III), Ankara, 1975, II/657.

22. Bu haşiyeler için Bkz., Atay, 140-141.

23. Molla Hüsrev, 207.

gerlendirmiştir. Çünkü hadis usûlü bilginlerinin bazıları hadisi, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) söz, fiil ve takrirleri diye tarif ederken diğer bir kısmı kavli, fiili ve takriri sünnetlerin sözle tespit edilmiş şekline hadis demişlerdir (24). Biz, hadisin sadece kavli sünnet olarak anlaşılmasını uygun bulmuyoruz. Çünkü her ne kadar hadis tabirinin sözlük anlamı içinde fiil ve takrir manaları yoksa da muhaddislerin çoğunluğu nezdinde bu kelimenin kazandığı istilâhî manada, Hz. Peygamberin sözlerinin yanında bu iki terim de yer almıştır. Böyle anlaşılmasından dolayıdır ki, hadisciler hadis sahasında telif ettikleri eserlerine Hz. Peygamberin sadece sözlerini değil, aynı zamanda fiil ve takrirlerini de almışlardır. Hatta sahabe ve tâbiûn sözlerini, fiil ve takrirlerini de eserlerine alan muhaddisler, hadis lafzının istilâhî manasını daha da genişletmişlerdir.

Molla Hüsrev hadisleri, diğer âlimler gibi, râvî adedi bakımından mütevâtir, meşhur ve âhad olmak üzere üçlü taksime tabi tutmuştur. Molla Hüsrev, yalan üzerine ittifakını aklın kabul etmeyeceği kadar çoğunluk tarafından rivayet edilen haberleri mütevâtir haber kabul etmektedir. Mütevâtir olan hadisler ilm-i yakîn ifade eder (25). Böyle olduğu için hem itikâdî ve hem de amelî noktalarda delil kabul edilirler. Molla Hüsrev, önceleri âhad haber olup da ikinci ve üçüncü asırda şöret bulan hadislere meşhur hadis demiştir. Bu tür haberlerin Hz. Peygambere âdiyyetinde şüphe olduğu için bunlar ilm-i yakîn ifade etmezler (26). Mütevâtir ve meşhur derecesine ulaşamayan hadislere ise, âhad haber denilir (27). Bunların rivayet şekli itibariyle şüphe taşıdığı açık olup bu tür haberler yakînî bilgi ifade etmediğinden itikâdî konularda hiç bir zaman delil olmazlar. Amelî konulara gelince, ancak şartları uygunsa delil olarak kullanılabilirler. Bu konuda hadiscilerin aradığı şartların başında râvînin âkil, müslüman, adalet ve zabt sahibi olması hususu gelir (28).

Molla Hüsrev eserinin «fi mahalli'l-haber» başlığı altında işlediği bölümde Hz. Peygamberden gelen nakillerle diğer insanların olaylar hakkında verdikleri haberler arasında hiçbir ayırma

24. Bu konuda bilgi için Bkz., Okiç, 2; Koçyiğit, Hadis İstılahları, 121.

25. Molla Hüsrev, 209-210.

26. Molla Hüsrev, 210.

27. Molla Hüsrev, 210-211.

28. Molla Hüsrev, 212-213, 218.

girmeden her âhad haberi mutlak manada almıştır (29). Müellif âhad haberlerin ibadetlerde delil olacağına ittifak olduğunu, ukubât ile kul haklarında ise bu tür haberlerin delil olup olmayacağına ihtilaf bulunduğunu söyler ve ihtilafın hangi noktalarda cereyan ettiğini detaylı bir şekilde anlatır (30).

2— Hz. MUHAMMED'İN (S.A.V.) İCTİHADLARI

İctihad kelimesi Arap dilinde, tâkat, güç ve gayret sarfetmek manasına gelen «cühd» kökünden ve ifti'âl babındandır (31). Fıkıh usûlü istilâhında ictihad, müctehidin şer'i-ameli hükümleri tafsilî delillerden çıkarmak için bütün güç ve imkanını harcaması demektir (32). İstihadın unsurları şunlardır :

a) İctihad yapan kimsenin müctehid olması, yani gerekli yeterlik şartlarını taşıması gerekir.

b) Müctehidin ameli hükümleri şer'i delillerden çıkarırken olanca gücünü sarfetmesi gerekir.

c) Bu gayret ameli hükümleri anlama amacına yönelik olmalıdır.

d) Bu hükümlerin, tetkik ve araştırmaya tabi tutulan delillerden çıkarılarak elde edilmesi gereklidir.

Başta Hz. Peygamber olmak üzere, peygamberlerin ictihadları konusunda şu problemlerle karşılaşırız: Hz. Peygamberin ictihad etmesi câiz midir? Câiz ise, diğer müstehidler gibi hata etmesi mümkün müdür? Şayet hata ederlerse, hataları tashih edilir mi? Hz. Peygamberin ictihadıyla ilgili olarak üç kademece ortaya çıkan bu problemler üzerinde biraz olsun ayrıntı ile durmak istiyoruz.

a— Hz. Muhammed'in (S.A.V.) İctihadlarının Cevazı

İslam âlimleri peygamberlerin dünya işlerinden ticaret ve ziraat gibi işlerle savaşı ile alakalı tedbirler ve bunlara ait husus-

29. Molla Hüseyin, 218.

30. Bu konuda bilgi için Bkz., Molla Hüseyin, 218-220.

31. Âsım Efendi, I/1111-1112.

32. Ebû Zehrâ, 370; Zeydan, Abdülkerim, Fıkıh Usûlü (Terceme: Ruhi Özcan), Emek Matbaası, 1982, 521, Ayrıca Bkz., Şâfi'i, Muhammed b. İdris, er-Risâle, Tahkik: Ahmet Muhammed Şâkir, ts., Baskı yeri yok, 477; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, (505/1111), el-Mustasfâ min 'ilmi'l-u-sûl (I-II), Mısır, 1322/1904, II/350.

larda ictihadlarının caiz olduğunda ittifak ettikleri halde (33) dinî meselelerdeki ictihadlarının caiz olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Eş'ariye mezhebine mensup bir gurup ulemâ ile başta Ebû Ali el-Cubbâî (303/915) ve oğlu Ebû Hâşim (321/933) olmak üzere Mutezîlî âlimlerin ekserisi bunu caiz görmemişlerdir. Bunlara göre Hz. Peygamber dinî hususlarda daima vahyin kontrolünde olmuştur. Nitekim Allah Taâlâ da Kur'an-ı Kerim'de «O kendi nefisinden konuşmaz, O'nun söyledikleri kendisine gönderilen vahiydir» (34) buyurarak peygamberinin her sözünün vahye istinat ettiğini açıkca belirtmiştir (35).

Kâdî Ebû Bekr Bakıllânî (403/1012) ile Gazzâlî (505/1111) Hz. Muhammed'in ictihadı hakkında kaynaklarda yeterli delil bulamadıklarından bu konuda müsbet veya menfi bir hükme varamayarak tavakkufu tercih etmişlerdir (36). Başta Molla Hüsrev olmak üzere usulcülerin ekserisi ile muhaddislerin tamamı Hz. Peygamberin ictihadının caiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir (37). İbn Hazm (456/1064) peygamberlerin, Allahın rızasını kazanmak için zaman zaman ictihada başvurduklarını, bunlardan bazılarında isabet ettikleri halde bir kısmında murad-ı ilâhiye isabet edemediklerini belirtir (38). Kâdî İyâz (544/1149) (39), İbn Haldun (808/1405) (40) gibi bazı âlimler Hz. Muhammed'in ictihadını kabul ederler. Araştırma konumuzu teşkil eden Molla Hüsrev ise meseleye vahiy ve vahiy çeşitleri noktasından yaklaşmıştır. O'na göre vahiy zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayrılır. Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Cebrâil aracılığıyla harf ve ses olmaksızın, yalnız meleğin işaretini ve ilham yoluyla aldığı vahiyler bun-

33. Şevkânî, 255.

34. Necm, 3-4. Bunların mezkur iki âyet hakkındaki anılan görüşleri, âyetlerin nüzul sebebi ile çelişmektedir. Cumhura göre, bu âyetler, «Kur'an-ı Kerim'i O'na (Hz. Peygamber'e) bir adam öğretiyor.» (Nahl, 103) şeklinde fikir beyan eden kâfirlerin görüşlerini red için nâzil olmuştur. Bkz., Şevkânî, 255; Ayrıca âyetlerdeki bu işaretin Kur'an-ı Kerim'e delâleti için Bkz., Molla Hüsrev, 208.

35. Molla Hüsrev, 208; Karaman, Hayreddin, İslâm Hukukunda İctihad, Ankara, 1975, 40.

36. Gazzâlî, II/355; Şevkânî, 256.

37. Molla Hüsrev, 208; Karaman, 40.

38. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî ez-Zâhirî (456/1063), el-Fasl fi'l-milel ve'l-ahvâl ve'nihal (I-V), Bağdad, 1321, IV/2-3.

39. Kadî İyad; Ebû'l-Fadl İyad b. Mûsâ el-Yahsûbî (544/1149), eş-Şifâ bi-ta'rif-i hukûk'l-Mustafâ, Mısır, 1327, IV/265.

40. İbn Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), -Mukaddime, Mısır, ts., (ofset), 467.

lardan birinci kısmı teşkil eder. Bu tür vahye bütün müslümanların inanması ve uyması vaciptir (41). Molla Hüsrev bâtinî vahy diye nitelendirdiği gizli vahyi «Hz. Muhammed'in ictihad ve temmül ile elde ettiği ahkâm» (42) şeklinde tarif etmiştir. Bu tariften istidlal ederek müellifimizin de Hz. Peygamberin ictihadını kabul ettiğini söyleyebiliriz. Ancak, ilâhî olan vahy ile aklın ürünü olan ictihadı müellifimiz nasıl uzlaştırmıştır? Bu mukadder sorunun cevabını ileride vereceğiz.

Biz de, başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin sem'e dayanmayan ve hakkında nesih cereyan edebilen şer'î-ameli konular ile vahyin sahasına girmeyen alanların tamamında ictihadlarının caiz olduğu kanaatindeyiz. Bu hususta en sağlam delil ise, bizzat Hz. Peygamberin söz ve davranışlarıdır. Nitekim Hz. Muhammed (S.A.V.) bir hadis-i şeriflerinde «Siz bana davanızı arz ediyorsunuz, bazılarınızın delili diğerinden iyi olabilir. Ben de onun lehine kendisinden dinlediklerime göre hüküm vermiş olabilirim. Ben sizin bu tutumunuz karşısında din kardeşinizin hakkından birşey bölüp verirsem bunu hemen almanın. Zira bununla ona ancak ateşten bir parça vermiş olurum.» (43) buyurmuştur. Bir başka hadislerinde de «Ben ancak beşerim. Size dininizden birşey emredersem onu hemen alın, kendi reyimle birşey emredersem unutmayın ki ben sadece bir beşerim» (44) buyurmuşlardır.

Bu sözlerinin yanında Hz. Peygamberin bizzat ictihad yaptığını da müşahede ediyoruz. Bilindiği üzere Bedir savaşı sonunda alınan esirlere ne tür muamele yapılacağı hususunda Hz. Peygamber ashabi ile istişarede bulundu. Hz. Ebu Bekr esirlerden fidye alınarak serbest bırakılmalarının uygun olacağını söyledi. Hz. Ömer ise, «Yâ Rasulallah, onlar seni yalanladılar ve Mekke'den

41. Molla Hüsrev, 207.

42. Molla Hüsrev, 207.

43. Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (261/874), Sahihu Müslim (I-V), Nâşir: M. Fuad Abdülbâkî, Mısır, 1374-1375/1955-1956, III/1342; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), Sünen (I-V), Hıms, 1388/1969, III/624; en-Nesâî, Ebû Abdirrahman b. Şuayb (305/915), Sünen (I-VIII), Mısır, 1384/1964, VIII/233, 247; İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (275/888), Sünen (I-II), Nâşir: M. Fuad Abdülbâkî, Mısır, 1373/1954, II/777; İbn Hanbel, Ahmed (241/855), el-Müsned (I-VI), Mısır, 1307, VI/203.

44. Müslim, III/1333.

çıkardılar. Bundan dolayı onların boyunlarını vur.» dedi. Hz. Peygamber bu iki ayrı görüş üzerine «Ey Ebu Bekr senin halin Hz. İbrahimin haline benzer. O Allaha, kim bana uyarırsa o bendendir, kim de bana karşı gelirse şüphe yok ki sen yarlıgayıcı ve esirgeyicisin (İbrâhîm : 36), demişti.» buyurarak Hz. Ebu Bekrin görüşünü benimsemişti (45).

b— Hz. Muhamed (S.A.V.) İctihadında Hata Eder mi?

İctihadın tarifini ve unsurlarını açıklarken ifade ettiğimiz gibi, müctehid olanca gücü ile çalışıp gayret göstererek tafsili delillerden amelî-şer'î hükümleri çıkaracaktır. Müctehid elde edeceği bu hükümde isabet edebileceği gibi hata da edebilir. Müctehidlerin icthadlarında yanılmaları onlar için bir nakisa teşkil etmez. İctihadlarında isabet ederlerse iki sevap, hata ederlerse bir sevap alacakları bizzat Rasulullah tarafından bildirilmiştir (46). Hz. Peygamberin icthad yaptığını kabul ettiğimize göre O'nun da diğer müctehidler gibi icthadında hata yapabileceğini kabul etmeli miyiz? Hz. Peygamberin icthadlarına hata isnadı câiz midir? Bu sorunun cevabı peygamberlerin ismet sıfatları ile yakından alakalı olduğu için önce onların bu sıfatı hakkında bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

Arap dilinde menetme, muhafaza etme ve koruma manasına gelen (47) ismet, istilahta, Allahın peygamberlerinin zâhiri ve bâtinî organlarını haram ve çirkin işlerden koruması demektir. Peygamberler kendilerine nübüvvet ihsan edildikten sonra vahyin kontrolünde olmuşlar ve kendilerine gelen ilâhî emirlere tam anlamıyla ittiba etmişlerdir. Çünkü onların başlıca görevleri kendilerine vahyedilen şeylere uymak ve bunları insanlara açıklamaktır (48). Bahis mevzu edilen görevleri gereği onların inanç, söz, iş ve ahlaklarında hiç bir günahın bulunmaması gerekir (49). Onlar Allahtan aldıkları emirlere bir şey ilave edemeyecekleri gibi bunlardan herhangi bir şeyi çıkarma yetkisine de haiz değillerdir. Peygamberler bütün davranışlarıyla ümmetlerine örnek insanlar olarak gönderilmişlerdir. Bu sebepten dolayı Allah Kur'anın muhtelif

45. İbn Hanbel, I/383-384, III/243. (Hadisin tamamı için Bkz., aynı yerler).
46. el-Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/869), Sahihu'l-Buhâri (I-VIII), İstanbul, 1399/1979), (Ofset), VIII/157; İbn Mâce, II/776.
47. Âsım Efendi, IV/404.
48. Bkz., Nahl, 44.
49. Bağçeci, Muhiddin, Peygamberlik ve Peygamberler, İstanbul, 106.

âyetlerinde peygamberlerin getirdikleri prensiplere tabi olunmasını emretmiştir (50). Bu genel prensibe göre, ümmetlerin peygamberlerin getirdikleri her şeye imanları mecburidir. Buna göre, eğer peygamberlerin günah işlediklerini kabul edecek olursak o vakit onların işledikleri günahları da işlememiz gerekir ki bu doğru değildir. Çünkü Allah kullarına daima iyiliği emredip kötülüklerden ise uzak durulmasını emir buyurmaktadır (51).

Bu söylenenlerin ışığı altında kısaca ifade etmek gerekirse, nübüvvet ile masiyet bir arada bulunmaz. Bunlar birbirine zıt kavramlardır. Nitekim Hz. Peygamber de bir hadislerinde «Hiç bir peygambere gözlerinin hain bakışı uygun düşmez (hiç bir şeye kötü gözle bakmazlar)» (52) buyururken bir başka hadislerinde de «Eğer ben Allaha isyan edersem O'na kim itaat eder» (53) buyurmuştur.

Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında farklı görüşlere sahip olan kelimacılar aşağıdaki hususlarda ittifak etmişlerdir :

1— Vahiyden önce ve sonra peygamberler küfürden ma'sumdurlar.

2— Şeriat ahkâmın tebliği ve ümmetin irşadı ile ilgili hususlarda onların ismet sıfatlarını zedeleyici davranışta bulunmaları düşünülemez.

3— Onların hepsi, gerek kasden ve gerekse sehven büyük günah işlemekten ma'sumdurlar (54)

Hz. Peygamberin ictihad ettiğini kabul ettiğimize göre, onun ictihadlarında hata olabilir mi? sorusunun cevabına artık geçebiliriz.

Hz. Peygamberin ictihad edeceğini kabul eden usulcülerin tamamı, ictihad amelîyesini aklın bir ürünü olarak kabul ettiklerinden O'nun bazı ictihadlarında hata edebileceğini de zımnen kabul etmiş olmaktadır. Çünkü peygamberlerin, vahye muhatap olmaları dışında diğer insanlardan hiçbir farkları yoktur. İctihad

50. Âl-ı İmrân, 32; Nisâ, 13-14; Nûr, 54; Ahzâb, 71, Haşr, 7.

51. Nahl, 90.

52. Ebû Dâvûd, III/133-134, V/527; Nesâî, VII/106.

53. Buhârî, IV/108, VIII/178; İbn Hanbel, III/68, 73.

54. er-Râzî, Fahreddîn (606/1209), İsmetü'l-enbiyâ, yer yok, 1406/1986, 39; Geniş bilgi için Bkz., Bağçeci, 95-124.

vahyin gelmediği hususlarda olabileceğine göre bu durumlarda onlar da diğer müctehidler gibi icihadlarında hata edebilirler. Molla Hüsrev de Hz. Peygamberin yeni bir olayla karşılaştığında önce makul bir süre vahyin gelmesini beklediğini, vahyin gelmesi üzerine icthad ettiğini, bu ictheadlarının bazısında da hata ettiğini kabul etmiştir (55). Bizim kanaatimize göre de, ictheadın varolduğu her yerde hata ihtimalinin kaçınılmaz olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Nitekim şu vakalar Hz. Peygamberin ictheadlarında yanılmasının mümkünlüğünü çok açık olarak bize göstermektedir.

Tebük seferine gitmemek için bazı münafıklar sudan bahaneler ileri sürdüler. Peygamberimiz de kendi ictheadını kullanarak onların bu isteklerini kabul etti. Allah Taâlâ Rasulullahın bu ictheadının hatalı olduğuna şu âyetle işaret etmektedir: «Allah seni affetsin, doğrular sana belli olup yalancıları bilmeden önce, niçin onlara izin verdin» (Tevbe:43) (56). Bu konuda bir başka misal de şöyledir: «Hz. Peygamber bir defasında Kureyşin ileri gelenlerinden bazılarını dini telkinde bulunuyordu. Bu esnada İbn Ümmi Mektum (14/645) içeri girerek Rasulullaha hitaben «Allahın sana öğretilerinden bana da öğret» diye seslendi ve bunu birkaç defa tekrar etti. Hz. Peygamber onun bu hareketine gazaplandı, bilâhare de yüzünü ekşiretek öbür tarafa döndü. Bunun üzerine Allah «Yanına kör bir kimse geldi diye (pergamber) yüzünü asıp çevirdi» (Abese:1-2) buyurarak Peygamberinin bu davranışının yanlış olduğunu belirtmiştir (57). Bu konuda, gerek Hz. Peygamberin ictheadlarını, kıyaslarını, kazâlarını konu alan müstakil eserlerde ve gerekse fıkıh usulü kaynaklarının ilgili bölümlerinde başkaca misaller de mevcut olup genelde hep aynı bakış açısı ve değerlendirme söz konusu olmaktadır.

c— Hz. Muhammed'in (S.A.V.) İctihadlarında Yaptığı Hatalar Tashih Edilir mi?

Bu konuda ikili bir taksim yapılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Şayet Hz. Peygamberin sadece dünya işlerine yönelik konularda kendi aklı ile bir zan ve tahminde bulunup da bunda yanılacak olursa bu tür hata tashih edilmez. Nitekim aşağıda zikredeceğimiz olayda Rasulullahın aynı mahiyetteki bir

55. Molla Hüsrev, 208-209.

56. Bu olay hakkında geniş bilgi için Bkz., Buhâri, V/130-135.

57. Bu konuyu izah eden hadis için Bkz., Tirmizî, V/432.

hatası vahiy ile tashih edilmemiştir. Rafi b. Hadic anlatıyor: «Rasulullah Medine'ye geldiğinde halk hurmaları aşıyordu. Hz. Peygamber onlara ne yaptıklarını sordu. Onlar da «biz telkih (aşı) yapıyoruz» dediler. Rasulullah da, umulur ki bunu yapmasanız daha iyi olur, buyurdular. Onlar da aşlamayı bıraktılar. Sonuçta hurmalar meyvelerini döktü veya azalttı. Durumu kendilerine söylediklerinde Hz. Peygamber «Ben ancak bir insanım, size dini- nize ait birşeyi emredersem onu hemen alınız. Şayet kendi görü- şümünden birşey emredersem ben ancak bir beşerim» buyurdu.» (58). Aynı olayla alakalı bir başka habrde ise Hz. Peygamber «... Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz» (59) buyurmuş- tur. Bu hadiste Hz. Peygamber, kendisinin dünya işlerinde hata yapabileceğini ve bu tür hatalarının düzeltilmeyeceğini bize açık- lamaktadır. Sırf dünya işleri ile alakalı hususlarda deney ve tec- rübeye dayanarak yaptığı bir takım ictehadlarda Hz. Peygambe- rin yanılması onun ismet sıfatını zedelemeyiz. Çünkü bu tür işler, itikâdî veya şer'i-amelî konulardan olmadığı için bir günah teş- kil etmez. Bu arada, fetânet sıfatı ile vasıflanan peygamberlerin dünya işlerinde de hatalarının çok az olacağını burada belirtmek- te yarar görüyoruz. Bu seçkin ve önder insanların yapabilecek- leri hatalar akıl ve zeka bakımından normal insanların yapabile- cekleri neviden hatalar olup ayrıca, peygamberlerin birer beşer oldukları hakikatını unutturmama gibi bazı hikmetler de taşı- maktadır.

Yukarıda da açıkladığımız gibi, peygamberler sem'e dayan- mayan ve neshe konu olabilen şer'i-amelî konularda ictehad yapabi- lirlirler, Onlar bu ictehadlarında isabet edebilecekleri gibi bazan da yanılmış olabilirler. Ancak bu mümtaz kişiler daima vahiy ile karşı karşıya bulduklarından bunların hataları derhal tashih edilir.

Molla Hüsrev ise, Hz. Peygamberin ictehadlarında hata ya- pabileceğini söyledikten sonra dünyevî-amelî ayırımı yapmaksızın yapacakları hataların vahiy ile düzeltileceği görüşünü benim- semiştir (60). Molla Hüsrev, Hz. Peygamberin ictehad anında yap- tığı hataların vahiy ile düzeltileceğini kabul ettiği içindir ki, icti- hada bâtnî vahy demiştir. Ancak, vahiy ile ictehad (akıl) çatış-

58. Müslim, IV/1835.

59. Müslim, IV/1835.

60. Molla Hüsrev, 209.

tıkları vakit vahyin delâletine itibar edilir. Çünkü Hz. Peygamber için vahiy asıl olup ictihad vahyi takip eder (61).

Başta Hz. Muhammed (S.A.V.) olmak üzere bütün peygamberlerin amelî hususlarda yaptıkları hataların vahiy ile düzeltilmeleri onların ismet sıfatlarının zarurî bir neticesidir. Aksi takdirde, başka mahzurların yanı sıra, Molla Hüsrev'in de haklı olarak belirttiği gibi (62), peygamberlerin sünnetlerinin hata üzerine bina edilmiş olması, diğer bir ifade ile sünnete hata nisbeti iddiasına yol açar. Ümmetin hata üzerine bina edilen sünnete uyması da, ümmetin hata üzerinde birleşmesi de (63) düşünülemez.

Buraya kadar yaptığımız izahattan sonra, başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin ictihadlarını mümkün ve caiz gören İslam âlimlerinin umûmî kanaatlerini şu şekilde maddeleştirebiliriz :

1— Peygamberler vahya muhatap oldukları hususlarda asla hata etmezler.

2— Deney ve müşahedeye dayanan dünya işlerinde, beşer olmalarının tabii bir sonucu olarak hata edebilirler. Bu tür hatalar vahiy ile düzeltilmeyebilir.

3— Amelî-şer'î konulara dahil olup da vahiy henüz gelmeyen konularda peygamberler ictihad edebilir ve haliyle hata edebilirler. Ancak onlar, yaptıkları bu hatalar üzere bırakılmazlar, vahiy ile hataları derhal düzeltilir. Peygamberlerin ictihadlarında yaptıkları hataların düzeltilmesi, yani vahiy ile tashiî edilmesi, onlar için asla nakîse teşkil etmez.

SONUÇ :

Bir fıkıh ve fıkıh usûlü âlimi olan Molla Hüsrev'in hadis ve hadis usûlü ile alakalı müstakil bir eseri yoktur. O, sünnet ve hadis hakkındaki görüşlerini, bir fıkıh usûlü kitabı olan «Mir'âtü'l-usûl şerhu mirgâti'l-vusûl» adlı eserinde açıklamıştır. Molla Hüsrev, hadis ıstılahını sadece Rasulullah (S.A.V.)'ın sözlerine hasretmiş, sünneti ise daha geniş muhtevalı yorumlayarak, Hz. Peygamber'in, söz, fiil ve takrirleri karşılığında kullanmıştır (64).

61. Molla Hüsrev, 209.

62. Molla Hüsrev, 209.

63. İbn Mâce, II/1303.

64. Molla Hüsrev, 207.

Molla Hüsrev'in, usûlcü olması sebebiyle sünneti teorik açıdan hukuk metodolijisi çerçevesinde işlemesi, İslâm hukukunda otorite olmasından dolayı da hadisleri bizzat hukukî işlemlere ve olaylara uygulama imkanını bulduğunu nazarı dikkate alırsak O'nun, hadis alanında da oldukça geniş bilgiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu bilgilerin ışığında usûl ve fıkıh alanında olduğu gibi, hadis ve hadis usûlü sahasında da daha sonraki nesillere bu değerli âlimimizin kıymetli bilgiler bıraktığını ifade edersek hakşinaslık etmiş oluruz, kanaatındayız.

İctihada gelince, bütün İslâmî âlimleri başta Hz. Muhammed (S.A.V.) olmak üzere bütün peygamberlerin icihadlarının aklen câiz olduğu hususunda ittifâk etmekle birlikte, dinî konulardaki icihadlarının cevazı noktasında ihtilâf etmişlerdir. Hz. Peygamber'in sem'e dayanan ve hakkında nesih cereyan etmeyen sem'i-itikâdî ve haberî konularda icihadlarının câiz olmayacağı herkesin malumudur. Diğer bir ifade ile anılan konularda peygamberlerin, yüce Allah'tan kendilerine ulaşan bilgilere dayanmaları ve bunlara uymaları gerektiği gayet açıktır. Şer'î ve amelî konulara gelince, bu alanlarda peygamberlerin icihadlarının cevazı tartışmalıdır. Bâzı âlimler, başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin, şer'î ve amelî konularda icihadlarının câiz olmadığını söylemişlerdir. Bunlara göre, Rasulullah (S.A.V.)'in söylediklerinin ve davranışlarının hepsi vahy mahsülüdür, kendiliğinden şer'î ve amelî konularda icihad ederek görüş beyan etmeye izinli değildir. Rasulullah'ın arz edilen konularda icihad yapmasını mümkün görenler de kendi aralarında fikir birliği içinde değillerdir. Bunlardan bir kısmı, Rasulullah (S.A.V.)'in yeni karşılaştığı ve hakkında henüz vahy gelmeyen olaylar konusunda hiç beklemeden ictihada baş vurmasının câiz olduğunu belirtmişlerdir. Diğer bir gurup İslâm âlimi ise, Hz. Peygamber'in ictihada konu olabilecek yeni olaylarla karşılaştığında belirli bir süre beklemesi gerektiği, şayet bu zaman zarfında vahy gelmezse, bu durumda ictihadda bulunmasının câiz olacağını söylemişlerdir. Aralarında konumuzu teşkil eden Molla Hüsrev'in de bulunduğu hanefiler, arz ettiğimiz son görüşü benimsemişlerdir (65)

Biz de hakkında vahy gelmeyen şer'î-amelî konular ile sırf dünya ile ilgili hususları alâkadar eden sahalarda Hz. Peygamber'in icihadının câiz olacağı inancındayız. İctihadın olacağı yerde,

65. Molla Hüsrev, 208-209.

görüşler ortaya konurken isabet etmenin yanında hatanın da olabileceği gayet tabiidir. İşte başta Rasulullah (S.A.V.) başta olmak üzere bütün peygamberlerin ictihadları, ictihad yapmaya ehil diğer ilim adamlarının yaptıkları ictihadlardan bu noktada ayrılmaktadır. Diğer müctehidlerin ictihadları, hatalı olduklarında tashih edilme şansına sahip olmadıkları halde, peygamberlerin ictihadlarının yanlış olarak bırakılması mümkün değildir. Çünkü onların hata üzere ipka edilmeleri tebliği görevleri ve ismet sıfatlarına ters düşer. Molla Hüsrev de Hz. Muhammed (S.A.V.)'in ictihadında hata yapabileceğini kabul etmekle birlikte, dünyevî-dinî ayırımı yapmaksızın O'nun hata üzere bırakılmıyacağı görüşünü benimsemiştir. Bu yüzden olacak ki, Molla Hüsrev, Hz. Peygamber'in ictihadları için batınî vahy tabirini kullanmıştır (66).